

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 4 (2024)

Αστική Πολυγλωσσία: Ξαναπροσεγγίζοντας τη Σχέση Γλωσσικής και Κοινωνικής Ποικιλότητας στον Ελλαδικό Χώρο

**Οι γλωσσικές στάσεις ομιλητριών της
ελληνορομανί διαλέκτου Αρλί**

Γεωργία Καπαζίδου, Αγγελική Αλβανούδη

Copyright © 2026

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Καπαζίδου Γ., & Αλβανούδη Α. (2026). Οι γλωσσικές στάσεις ομιλητριών της ελληνορομανί διαλέκτου Αρλί. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 4, 73–92. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/awpel/article/view/44861>

Οι γλωσσικές στάσεις ομιλητριών της ελληνορομανί διαλέκτου Αρλί

Γεωργία Καλπαζίδου

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
gkalpazi@gmail.com

Αγγελική Αλβανούδη

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
aalvanoudi@frl.auth.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις γλωσσικές στάσεις ομιλητριών της ελληνορομανί διαλέκτου Αρλί στον Δενδροπόταμο Θεσσαλονίκης. Αξιοποιώντας τη μέθοδο της ημιδομημένης συνέντευξης και τα εργαλεία της θεματικής ανάλυσης και ανάλυσης λόγου, εξετάζουμε την εναλλαγή γλωσσών ανάλογα με την κατάσταση επικοινωνίας και τις προτιμήσεις των ομιλητριών για τη χρήση της ρομανί και της ελληνικής, τον ρόλο της κοινωνικής ταυτότητας, των προκαταλήψεων και στερεοτύπων στη διαμόρφωση της γλωσσικής συμπεριφοράς των ομιλητριών και τις στάσεις τους απέναντι στη διατήρηση της ρομανί. Από την ανάλυση προκύπτει ότι οι ομιλήτριες εκφράζουν θετικές στάσεις απέναντι στη χρήση της αρλί και της ελληνικής, συνδέοντας την πρώτη με την αλληλεγγύη εντός της τσιγγάνικης κοινότητας και τη δεύτερη με το αυξημένο κοινωνικό γόητρο. Στο δείγμα καταγράφονται τάσεις γλωσσικής διατήρησης αλλά και γλωσσικής μετατόπισης.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις γλωσσικές στάσεις ομιλητριών της ελληνορομανί της κοινότητας Αρλία του Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης. Η ελληνορομανί είναι μία από τις μειονοτικές γλώσσες¹ που καταγράφονται στον ελλαδικό χώρο, συνυπάρχει με την επίσημη, πλειονοτική και εθνικά και πολιτισμικά κυρίαρχη γλώσσα, την ελληνική, σε συνθήκες ασυμμετρίας (Matras 2009: 47) και δέχεται πίεση, όπως θα τεκμηριωθεί στη συνέχεια, καθώς τα νεότερα μέλη της μειονοτικής ομάδας προσανατολίζονται στη χρήση της πλειονοτικής γλώσσας. Οι κοινωνιο-

¹ Ο όρος εδώ περιγράφει τις γλώσσες με μικρό αριθμό ομιλητών/τριών, όπως είναι για παράδειγμα η αρβανίτικη, η αρμουνική και η ρομανί (Σελλά-Μάζη 2016: 22). Υπό αυτήν την έννοια η ρομανί αποτελεί μειονοτική γλώσσα. Ο όρος βρίσκεται σε αντίστιξη με τον όρο 'γλώσσα της μειονότητας'. Δεδομένου ότι οι Έλληνες/ίδες Ρομά δε θεωρούνται μειονότητα στην Ελλάδα, ο τελευταίος όρος δεν αφορά τη ρομανί.

γλωσσολογικές μελέτες (π.χ. Cavanaugh 2006, Clyne & Kirp 1997, Echeverria 2003, Fader 2007, Gal 1978, Hill 1987, Holmquist 1985, Nichols 1983, Τσοκαλίδου 2006) έχουν αναδείξει τον σημαντικό ρόλο που παίζει η κοινωνική μεταβλητή του φύλου σε αντίστοιχες περιπτώσεις γλωσσικής επαφής. Για παράδειγμα, οι γυναίκες μπορεί να προτιμούν τη χρήση της μειονοτικής γλώσσας, συντηρώντας τις οικογενειακές παραδόσεις (βλ. Clyne & Kirp 1997 για μεταναστευτικές κοινότητες της Αυστραλίας), ή να προτιμούν τη χρήση της πλειονοτικής γλώσσας που φέρει εμφανές γόητρο και αποτελεί συμβολικό κεφάλαιο μετατρέψιμο σε υλικό κεφάλαιο για λόγους κοινωνικής ανέλιξης και βελτίωσης της υποδεέστερης κοινωνικής τους θέσης (βλ. Gal 1978 για την κοινότητα Oberwart της Αυστρίας). Με άλλα λόγια, οι γυναίκες φαίνεται να ηγούνται της γλωσσικής διατήρησης ή της γλωσσικής μετατόπισης. Αξιοποιώντας τη μέθοδο της ημιδομημένης συνέντευξης, στην παρούσα εργασία επιχειρούμε να εξετάσουμε τις γλωσσικές στάσεις των ομιλητριών της ρομανί της κοινότητας Αρλία απέναντι στη χρήση της μειονοτικής γλώσσας με σκοπό να κατανοήσουμε καλύτερα τον ρόλο των γυναικών στη γλωσσική διατήρηση ή μετατόπιση στη συγκεκριμένη κοινότητα. Επιπλέον, στόχος μας είναι να ερευνήσουμε περιθωριοποιημένες ομάδες, των οποίων η γλώσσα δεν αποτελεί συχνά αντικείμενο μελέτης της ελληνικής γλωσσολογικής έρευνας, που παραμένει σε μεγάλο βαθμό «ελληνοκεντρική» και έχει την τάση να αγνοεί την πολυγλωσσία «από τα κάτω» στον ελλαδικό χώρο.

Οι γλωσσικές στάσεις αποτελούν αξιολογικές αντιδράσεις σε γλώσσες ή γλωσσικές ποικιλίες και στους χρήστες και τις χρήστριες αυτών των γλωσσών ή ποικιλιών (Ιωαννίδου 2022: 462-463). Οι αντιδράσεις αυτές κινούνται πάνω σε τρεις άξονες: τον συναισθηματικό άξονα που αφορά συναισθήματα, προτιμήσεις και επιθυμίες σχετικά με τη χρήση συγκεκριμένων γλωσσών, τον γνωσιακό άξονα που αφορά πεποιθήσεις για συγκεκριμένες γλώσσες και τα άτομα που τις χρησιμοποιούν, και τον βουλητικό άξονα που αναφέρεται σε συμπεριφορές απέναντι στους/τις χρήστες/τριες συγκεκριμένων γλωσσών (Garrett 2010: 23, Kircher & Zipp 2022: 4). Η αξιολόγηση εστιάζει στο γόητρο των γλωσσών και την αλληλεγγύη εντός της ομάδας. Για παράδειγμα, η πρότυπη ποικιλία ή η καθομιλουμένη μπορεί να συνδέονται με θετικές στάσεις, γιατί η πρώτη φέρει εμφανές γόητρο ενώ η δεύτερη δείχνει την ένταξη και αφοσίωση σε μια κοινωνική ομάδα. Όπως επισημαίνουν οι Appel & Muysken (1987: 12), οι γλωσσικές στάσεις είναι κοινωνικές. Στηρίζονται στη γνωσιακή διαδικασία της κατηγοριοποίησης κατά την οποία ένα άτομο κατηγοριοποιείται ως μέλος συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας ανάλογα με τη γλώσσα που μιλάει και προσδίδονται σε αυτό χαρακτηριστικά που συνδέονται στερεοτυπικά με τη συγκεκριμένη ομάδα (βλ. Bourhis & Maass 2005, Dragojevic κ.ά. 2018, Dragojevic κ.ά. 2021). Για τον λόγο αυτό οι γλωσσικές στάσεις συνδέονται με κοινωνικές ανισότητες, όπως για παράδειγμα τον αποκλεισμό ή τα εμπόδια στην εκπαίδευση και την εργασία, καθορίζουν την επιλογή της γλώσσας σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις ή επηρεάζουν τη γλωσσική διατήρηση και μετατόπιση (π.χ. Edwards & Fuchs 2018, Hornsby 2015, Kircher κ.ά. 2022, Sachdev κ.ά. 1998, Sallabank 2013, για μια διεξοδική επισκόπηση σχετικών μελετών βλ. Kircher & Zipp 2022). Η τελευταία διάσταση θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Αφού πρώτα εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά της διαλέκτου αρλί του Δενδροποτάμου (ενότητα 2), στη συνέχεια

θα παρουσιάσουμε τη μέθοδο και τα δεδομένα της έρευνας (ενότητα 3), την ανάλυση του υλικού (ενότητα 4) και τα συμπεράσματα (ενότητα 5).

2. Η ρομανί και η διάλεκτος αρλί του Δενδροποτάμου

Η τσιγγάνικη γλώσσα, ή αλλιώς ρομανί ή ρομανές, είναι μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα ινδοάριας καταγωγής που στη συγχρονία δεν εμφανίζεται με τη μορφή μιας κοινής γλώσσας (Matras 2002). Ειδικότερα, παρουσιάζει μεγάλη διαλεκτική ποικιλία λόγω της ισχυρής επίδρασης που έχει δεχτεί από τις εκάστοτε γλώσσες επαφής, εξαιτίας των συνεχών μετεγκαταστάσεων των τσιγγάνικων πληθυσμών, διατηρεί ωστόσο έναν κοινό πυρήνα λεξικών και μορφοσυντακτικών χαρακτηριστικών. Στη βαλκανική χερσόνησο η βαλκανική ρομανί αποτελεί μία βασική διαλεκτική ομάδα (Βουλγαρία, Αλβανία, Τουρκία, πρώην Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα) και είναι μέλος της βαλκανικής ένωσης γλωσσών (για αναλυτική περιγραφή βλ. Καλπαζίδου 2022). Η βαλκανική και η *Vlach Romani* είναι οι δύο βασικές διαλεκτικές ομάδες της ρομανί που απαντούν στην Ελλάδα (για τη ρομανί στην Ελλάδα βλ. μεταξύ άλλων Adamou 2010, Καλπαζίδου 2022, 2024, Κοκκώνη 2017, Leschber 2024, Σεχίδου 2003, 2005, Tzitzilis 2001, Χατζησαββίδης 1995).²

Σήμερα η ρομανί αποτελεί μέρος του γλωσσικού μωσαϊκού της Ελλάδας και ανήκει στις κυριότερες γλώσσες που μιλούν μικρά τμήματα του ελληνικού πληθυσμού. Μία από τις διαδεδομένες διαλέκτους που ανήκουν στη βαλκανική ρομανί είναι η διάλεκτος αρλί. Πρόκειται για την κυρίαρχη διάλεκτο στην περιοχή του Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης, γνωστή και ως αρλικανή. Η ονομασία *αρλί* προέρχεται από την τουρκική λέξη *yerli* 'εγκατεστημένος, ντόπιος' και δείχνει πως αυτός ο πληθυσμός εγκαταστάθηκε μόνιμα σε έναν τόπο νωρίτερα από άλλους πληθυσμούς Ρομά. Οι ομιλητές/ριες της αρλί ή αλλιώς Αρλία είναι στην πλειοψηφία τους ταυτόχρονα διπλόγλωσσοι/ες στην ελληνική και τη ρομανί, καθώς έρχονται σε επαφή και με τις δύο γλώσσες από την αρχή της ζωής τους.³ Η ρομανί είναι μειονοτική γλώσσα με χαμηλό κοινωνικό γόητρο και θεωρείται αρνητικά στιγματισμένη και υποτιμημένη λόγω των κυρίαρχων αρνητικών στερεοτύπων για τους/τις ομιλητές/τριές της (Hancock 2003, Maučec 2013). Η οικονομική, πολιτική και πολιτισμική περιθωριοποίηση που βιώνει η πλειοψηφία των Ρομά (Halwachs 2011, Παπαροστόλου 2013) τροφοδοτεί έναν φαύλο κύκλο κοινωνικού αποκλεισμού, με αποτέλεσμα η ρομανί να παραμένει επίσης μια γλώσσα αποκλεισμένη, χωρίς φωνή ή ορατότητα στη δημόσια σφαίρα.

Οι γλωσσικές στάσεις των Ρομά ομιλητών/τριών στην Ελλάδα δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά. Φωτεινές εξαιρέσεις αποτελούν οι εργασίες των Κοκκώνη (2017) και Καλπαζίδου (2022, 2024) που εστιάζουν σε ελληνορομανές δεδομένα. Η Κοκκώνη (2017) εξετάζει τις γλωσσικές στάσεις ομιλητών/τριών της μπατσόρικης διάλεκτου στην Πάτρα, το Αντίρριο και το Αργινίο και διαπιστώνει ότι οι στάσεις των

² Η ρομανί απέκτησε βαλκανικά γλωσσικά χαρακτηριστικά κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης παραμονής των ομιλητών/τριών της στη βυζαντινή επικράτεια (10ος αι.-14ος αι. μ.Χ.) και δέχτηκε σημαντικές επιδράσεις από άλλες βαλκανικές γλώσσες και κυρίως από την ελληνική (βλ. π.χ. Σεχίδου 2005: 215, Tzitzilis 2001).

³ Στον Δενδροποτάμο ζουν δύο ομάδες Ρομά, οι Αρλία και οι Φιτσίρα, που μιλούν αντίστοιχα την αρλικανή και τη φιτσιρκανή διάλεκτο. Αντίθετα με τους Φιτσίρα, οι Αρλία εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό κοινωνικής ένταξης και προσπαθούν να απεμπλακούν από τη στερεοτυπική εικόνα για τους Τσιγγάνους. Η στάση των Αρλία επηρεάζει την αντίληψή τους για τη φιτσιρκανή και την αρλικανή διάλεκτο, καθώς φαίνεται πως οι Αρλία θεωρούν την πρώτη υποδεέστερη της δεύτερης.

Ρομά ομιλητών/τριών απέναντι στην ελληνική και τη ρομανί καθορίζεται από το διαφορετικό κύρος της πλειονοτικής και μειονοτικής γλώσσας και το κοινωνικό προφίλ των ομιλητών/τριών (ηλικία, φύλο, επάγγελμα, μορφωτικό επίπεδο). Για παράδειγμα, τα νεαρά άτομα ανεξαρτήτως φύλου προτιμούν τη χρήση της ελληνικής αφενός λόγω της συχνότερης συναναστροφής τους με μη Ρομά άτομα και αφετέρου λόγω της υποβίβασης της ρομανί στους κόλπους της συγκεκριμένης ομάδας. Συγκεκριμένα, η χρήση της ελληνικής συνδέεται με τον προσανατολισμό των ομιλητών/τριών στην ενσωμάτωση με την ευρύτερη ελληνική κοινωνία αλλά και με την επιθυμία αποστιγματισμού από την ετικέτα του «γύφτου» (Κοκκώνη 2017: 78-79). Επιπρόσθετα, η αυξανόμενη χρήση της ελληνικής έναντι της ρομανί συνδέεται με την ιδεολογία υποτίμησης της ρομανί η οποία θεωρείται εμπόδιο κοινωνικής και επαγγελματικής ανέλιξης αλλά και αιτία κοινωνικών διακρίσεων (Κοκκώνη 2017: 97). Συμπερασματικά, η ρομανί από σύμβολο καταγωγής τείνει να μετατραπεί σε σύμβολο κατωτερότητας, σε αντίθεση με την ελληνική που αναδεικνύεται σε σύμβολο «εξέλιξης και γοήτρου» (Κοκκώνη 2017: 96). Η προσπάθεια ενίσχυσης του κοινωνικού γοήτρου των ομιλητών/τριών μέσα από την επιλογή ενός γλωσσικού κώδικα με κύρος, όπως η ελληνική, μαρτυρεί τη γλωσσική και κοινωνική ανασφάλεια των ομιλητών/τριών, σύμφωνα με την Κοκκώνη (2017:79). Όσον αφορά τα πεδία χρήσης, η ελληνική επικρατεί στο περιβάλλον του σχολείου, ενώ στο περιβάλλον του σπιτιού κυριαρχεί η εναλλαγή γλωσσών, συχνή είναι η χρήση της ελληνικής και λιγότερο συχνή της ρομανί (Κοκκώνη 2017: 60). Η Κοκκώνη (2017: 95) παρατηρεί ότι οι γυναίκες άνω των 50 ετών συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τη ρομανί σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες, διατηρώντας την ως ταυτοτικό σύμβολο.

Στη μελέτη για τη γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών/τριών της ελληνορομανί διαλέκτου αρλί του Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης η Καλπαζίδου (2022, 2024), διαπιστώνει τη συχνότερη χρήση της ελληνικής σε σύγκριση με τη ρομανί σε ενδοκοινοτικές, φιλικές και οικογενειακές συνομιλίες. Μολονότι το σπίτι παραμένει μέχρι σήμερα το πεδίο όπου κυριαρχεί η ρομανί, η παρουσία της ελληνικής και εκεί γίνεται πιο έντονη. Η Καλπαζίδου (2022, 2024) παρατηρεί ότι κοινωνικοί παράγοντες όπως η διάθεση σύγκλισης ή απόκλισης προς τον/τη συνομιλητή/τρια ή ο τρόπος που ο/η κάθε ομιλητής/τρια θέλει να παρουσιάσει τον εαυτό του/της σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον επηρεάζουν την επιλογή του γλωσσικού κώδικα. Διαπιστώνει την αυξανόμενη χρήση της ελληνικής έναντι της ρομανί στις νεότερες γενιές, γεγονός που δείχνει την πιθανή σταδιακή μετατόπιση της ρομανί προς την ελληνική στο μέλλον. Αντίθετα, άτομα άνω των 30-35 ετών φαίνεται να διατηρούν τη ρομανί, χωρίς να διακατέχονται από αισθήματα ντροπής και χωρίς να διστάζουν να προβάλλουν τη τσιγγάνικη ταυτότητα ως ένα κατεξοχήν ταυτοτικό χαρακτηριστικό σε αντιπαράβολή προς τη μη τσιγγάνικη και άρα *γκατζικανή*⁴-ξένη ταυτότητα, η υιοθέτηση της οποίας θα μπορούσε να αποτελέσει σε κάποιες περιπτώσεις αιτία μομφής από την έσω-ομάδα. Ωστόσο, για τα νεότερα άτομα κάτω των 30 ετών η απόκλιση από τη ρομανί και η σύγκλιση προς την κυρίαρχη γλώσσα αποτελεί μέσο διαφοροποίησης από την παγιωμένη αρνητική κοινωνική αναπαράσταση των Τσιγγάνων. Για αυτά τα άτομα η χρήση της ρομανί έχει

⁴ Το επίθετο *γκατζικανός/ή* προέρχεται από τη λέξη *gadjo* που συνήθως χρησιμοποιείται για να δηλώσει το άτομο που δεν ανήκει στην ευρύτερη τσιγγάνικη κοινότητα, 'τον άλλον/την άλλη' που δεν είναι Τσιγγάνος/α.

περισσότερο συναισθηματική παρά εργαλειακή λειτουργία, καθώς ανάγεται σε σύμβολο διαφοροποιημένης ηλικιακής ταυτότητας και σύνδεσης με την κοινότητα. Τέλος, η Καλπαζίδου (2022, 2024) διαπιστώνει την ευρύτερη χρήση της ρομανί από γυναίκες, ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό τους υπόβαθρο. Οι γυναίκες φαίνεται να αξιοποιούν την εναλλαγή κώδικα για την επίτευξη των επικοινωνιακών τους στόχων σε μεγαλύτερο βαθμό σε σύγκριση με τους άνδρες.

Οι μελέτες για το κοινωνικό φύλο στις Ρομά κοινότητες της Ελλάδας είναι περιορισμένες. Σύμφωνα με τη Daskalaki (2018), η ταυτότητα της Ρομά γυναίκας (Ρομνί) χτίζεται πάνω στις έννοιες της νοικοκυροσύνης και της τιμής, με την τελευταία να συνδέεται άμεσα με την παρθενία και την «αγνότητα». Αντίστοιχα, η Φακιολά (2010: 104) επισημαίνει την παρθενία ως καθοριστική στην κατασκευή της γυναικείας ταυτότητας, η οποία προσλαμβάνεται ως στοιχείο διαφοροποίησης και υπεροχής σε σχέση με τις μη Ρομά, ενώ η Παναγιωτίδου (2014: 161) αναδεικνύει τη σημασία της νοικοκυροσύνης, της μητρότητας και της ευπρεπούς ενδυμασίας. Αυτά τα ευρήματα σχετίζονται και με άλλες κοινότητες, όπως αυτή του Δενδροποτάμου. Τα τελευταία χρόνια στον Δενδροπόταμο παρατηρείται μεγαλύτερη συμμετοχή των Ρομά γυναικών στην εκπαίδευση, τη νόμιμη εργασία και επιχειρηματικότητα, με αποτέλεσμα τη γυναικεία χειραφέτηση και τη διαμόρφωση μίας νέας, σύγχρονης ελληνοτσιγγάνικης ταυτότητας. Ωστόσο, η αξία της παρθενίας εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην κατασκευή του έμφυλου εαυτού. Η αντίστιξη μεταξύ «τσιγγανότητας» (*romanipe*) και «ελληνικότητας» εκφράζεται κυρίως μέσα από τη διατήρηση της παρθενίας, η οποία θεμελιώνει την ταυτότητα της «σωστής» Τσιγγάνας. Στον Δενδροπόταμο οι Ρομά γυναίκες αναμένεται να διατηρούν την τιμή και πολιτισμική ταυτότητα, συστατικό στοιχείο της οποίας αποτελεί και η γλώσσα. Η διατήρηση της «τσιγγανότητας» μέσω της διαφύλαξης της παρθενίας αλλά και της διατήρησης της ρομανί αποτελεί κύρια ευθύνη των γυναικών.

Στην παρούσα έρευνα εστιάζουμε στον παράγοντα του φύλου στις στάσεις για τη γλωσσική διατήρηση ή μετατόπιση στην κοινότητα Αρλία του Δενδροποτάμου και εξετάζουμε τις γλωσσικές στάσεις των ομιλητριών της αρλί, που αποτελούν μια ανεξερεύνητη περιοχή για την ελληνική κοινωνιογλωσσολογία.

3. Μέθοδος και δεδομένα

Για την πιλοτική μας έρευνα εφαρμόσαμε μια άμεση μέθοδο εκμείυσης γλωσσικών στάσεων, την ημιδομημένη συνέντευξη (βλ. Karatsareas 2022). Αξιοποιήσαμε ένα ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις κυρίως ανοιχτού τύπου με τις οποίες ζητήσαμε από τις συμμετέχουσες να εκφράσουν τις απόψεις τους, να μιλήσουν για τις προσωπικές τους εμπειρίες και να δώσουν διευκρινίσεις όπου ήταν απαραίτητο. Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από τις εξής ερωτήσεις:⁵

1. Μιλάς ρομανές;⁶
2. Πώς νιώθεις για αυτό; Σου αρέσει;
3. Με τους φίλους και τις φίλες σου ποια γλώσσα μιλάτε περισσότερο; Ρομανές ή ελληνικά;

⁵ Η ερευνήτρια διατύπωνε πρόσθετες ερωτήσεις, αν το έκρινε απαραίτητο.

⁶ Ο όρος *ρομανές* χρησιμοποιείται ως επίρρημα, ενώ ο όρος *ρομανί* αποτελεί ουσιαστικοποιημένο επίθετο. Το ζευγάρι λέξεων *ρομανές - ρομανί* βρίσκεται για παράδειγμα σε αντιστοιχία με το ζευγάρι *ελληνικά - ελληνική* (γλώσσα).

4. Στο σπίτι ποια γλώσσα μιλάς; Ρομανές ή ελληνικά;
5. Έξω στο δρόμο νιώθεις άνετα να μιλήσεις ρομανές, αν είσαι με φίλους/ες ή με τους γονείς σου;
6. Υπήρξε φορά που ντράπηκες να μιλήσεις ή το έκρυψες;
7. Έχεις απαγορεύσει ποτέ σε κάποιον/α φίλο/η ή συγγενή να μιλήσει ρομανές;
8. Στα παιδιά σου μαθαίνεις τη ρομανί;
9. Θα ήθελες να μάθεις για την ιστορία της ρομανί;
10. Πιστεύεις ότι κάποια στιγμή θα χαθεί η ρομανί ή θα σταματήσει να μιλιέται;

Στην έρευνα συμμετείχαν εθελοντικά πέντε ομιλήτριες της ρομανί. Τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 1.

Ομιλήτρια 1 – Α	32 ετών	2 παιδιά	Άνεργη	Α/βάθμια
Ομιλήτρια 2 – Β	32 ετών	3 παιδιά	Εργαζόμενη	Α/βάθμια
Ομιλήτρια 3 – Γ	37 ετών	3 παιδιά	Εργαζόμενη	Απόφοιτη ΣΔΕ ⁷
Ομιλήτρια 4 – Δ	40 ετών	2 παιδιά	Άνεργη	Μαθήτρια ΣΔΕ
Ομιλήτρια 5 – Ε	41 ετών	3 παιδιά	Άνεργη	Μαθήτρια ΣΔΕ

Πίνακας 1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών στην έρευνα

Τις συνεντεύξεις πραγματοποίησε η Γεωργία Καλπαζίδου, μέλος της κοινότητας του Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης, μόνιμη κάτοικος της περιοχής και φυσική ομιλήτρια της διαλέκτου αρλί. Οι συνεντεύξεις έγιναν στον Δενδροπόταμο, σε οικείο κλίμα λόγω πρότερης γνωριμίας και κοινοτικής επαφής. Το γεγονός ότι η ερευνήτρια είναι μέλος της κοινότητας μας βοήθησε να αμβλύνουμε την ασύμμετρη σχέση ανάμεσα στην ερευνήτρια και τη συνεντευξιζόμενη. Για παράδειγμα, τα μέλη της γλωσσικής μειονότητας μπορεί να δίσταζαν να μιλήσουν για τις εμπειρίες κοινωνικού αποκλεισμού στη δεύτερη ερευνήτρια (Αγγελική Αλβανούδη), η οποία προέρχεται από την πλειονοτική κυρίαρχη ομάδα. Επίσης, θεωρήσαμε ότι η δυνατότητα χρήσης της μειονοτικής γλώσσας στο πλαίσιο της συνέντευξης θα είχε ως αποτέλεσμα οι συμμετέχουσες να αισθανθούν μεγαλύτερο αίσθημα οικειότητας και άνεσης, καθώς είχαν την ελευθερία να εκφραστούν σε όποια γλώσσα ήθελαν. Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν με βάση τις συμβάσεις της Ανάλυσης Συνομιλίας. Η μεταγραφή των εκφωνημάτων στη ρομανί έγινε στο λατινικό αλφάβητο. Για την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων ακολουθήσαμε τις αρχές της θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke 2006) και αξιοποιήσαμε τα εργαλεία της ανάλυσης λόγου (Liebscher & Dailey-O’Cain 2009, Dailey-O’Cain & Liebscher 2011), εστιάζοντας τόσο στο περιεχόμενο των απαντήσεων όσο και στους σημειωτικούς πόρους που χρησιμοποίησαν οι ομιλήτριες για να απαντήσουν στις ερωτήσεις.

4. Ανάλυση

Στην ανάλυση θα μας απασχολήσουν τα εξής ζητήματα: η εναλλαγή γλωσσών ανάλογα με την περίσταση επικοινωνίας και οι προτιμήσεις των ομιλητριών για τη χρήση της ρομανί και της ελληνικής (ενότητα 4.1), ο ρόλος της κοινωνικής ταυτότητας, των προκαταλήψεων και στερεοτύπων στη διαμόρφωση της γλωσσικής συμπεριφοράς των ομιλητριών (ενότητα 4.2) καθώς και οι στάσεις τους απέναντι στη διατήρηση της ρομανί (ενότητα 4.3).

⁷ Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.

4.1 Εναλλαγή γλωσσών και κοινωνικά περιβάλλοντα

Η εναλλαγή της ελληνικής και της ρομανί είναι μια συνήθης πρακτική των διπλόγλωσσων Αρλία που καθορίζεται από την επικοινωνιακή περίσταση χρήσης (βλ. Καλπαζίδου 2024). Στις απαντήσεις των ομιλητριών αποτυπώνεται η προτίμηση για τη χρήση της ρομανί εντός της οικογένειας και σε φιλικές παρέες καθώς και η προτίμησή τους για τη χρήση της ελληνικής στη δημόσια σφαίρα, την εκπαίδευση και τη διεπίδραση με μέλη της πλειονοτικής ομάδας. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση της ρομανί φαίνεται να καθορίζεται από τη γενιά στην οποία ανήκουν τα μέλη της οικογένειας, όπως φαίνεται στα αποσπάσματα (1)-(3).

(1)

- 1 Ερ/τρια: Ε: με τους φίλους σου και τις φίλες σου: .h ε:: (.) ποια γλώσσα μιλάς
2 περισσότερο? ρομανές [ή ελληνικά?] °ρομανές. ° .h στο σπίτι?
3 Α: [Ρομανές.]
4 (0.5)
5 Ερ/τρια: Με τον άντρα? με τα παι[διά: ρομανές. ((γελάει))] ε:: (0.6) και με τα
((γελαστά))
6 Α: [Ρομανές. ((γελάει.....))] ((γελώντας))
7 Ερ/τρια: κορίτσια σου?
8 (.)
9 Α: Ναι.
10 (1.5)
11 Α: .h 'Ντάξει, μιλάμε και ελληνικά αλλά °περισσότερο είμαστε (0.7)
12 Ερ/τρια: Στη ρομα[νές.] .h και τα κορίτσια μιλάνε πιο πολύ ρομανές?
13 Α: [Ναι.]
14 (.)
15 Α: Όχι. τα κορίτσια μιλάνε ελληνικά πιο πολύ με τις φίλες, απλά μαζί: ε
16 στο σπίτι που βρισκόμαστε μιλάμε.

Στο απόσπασμα (1) η ομιλήτρια Α αναφέρει ότι στις φιλικές παρέες και στο σπίτι μιλάει συνήθως ρομανές (αράδες 3, 6), ωστόσο οι κόρες της προτιμούν την ελληνική, όταν συνομιλούν με τις φίλες τους εκτός σπιτιού (αρ. 15-16). Δηλαδή οι προτιμήσεις για τη χρήση της ρομανί διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία των ομιλητριών.

(2)

- 1 Ερ/τρια: Στο σπίτι με τα παιδιά σου: ποια γλώσσα μιλάς περι[σσότερο?]
2 Δ: [Ε: με] τον
3 μικρό στα ελληνικά, και με τη μεγάλη στα τσιγγάνικα.
4 Ερ/τρια: Γιατί: έτσι? (((γελάει)))
5 Δ: [Ε γιατί] ο μικρός από μικρός το έχει με το ελληνικό.
6 δηλαδή: του μιλάω τσιγγάνικα, κι αυτός μου απευθύνεται στα::
ελληνικά::

Στο απόσπασμα (2) η ομιλήτρια Δ αναφέρει ότι στο σπίτι η διεπίδραση με την κόρη γίνεται στη ρομανί αλλά με τον γιο στην ελληνική (αρ. 2-3) και εξηγεί ότι ενώ αυτή του απευθύνεται στη ρομανί, ο γιος της επιμένει στη χρήση της ελληνικής (αρ. 5-6).

Αντίθετα, στο απόσπασμα (3) η ομιλήτρια Β δηλώνει emphatically ότι προτιμά τη χρήση της ελληνικής για την επικοινωνία με τα παιδιά της στο σπίτι, αποθαρρύνοντας συνειδητά τη χρήση της ρομανί (αρ. 1-2, δεν τα μιλάω >μες στο σπίτι, γιατί< δεν μεγάλωσαν τα παιδιά μου με τα τσιγγάνικα). Τα παιδιά της έχουν μειωμένη ικανότητα παραγωγής λόγου στη ρομανί και χρησιμοποιούν τη μειονοτική γλώσσα σε φιλικές παρέες (αρ. 8-10, 12) ή για «πειράγματα» και χιουμοριστικές συνεισφορές προς τη μητέρα τους (αρ. 14-15, το βλέπουν ως< παιχνί:δι).

(3)

- 1 B: Είναι αυτό που σου είπα. ότι δεν τα μιλάω >μες στο σπίτι, γιατί< δεν
2 μεγάλωσαν τα παιδιά μου με τα τσιγγάνικα. =προσπαθήσαμε (.) να
3 πάρουμε ως βάση την ελληνική: γλώσσα, για να τους- για να
4 μπορέσουν να ανταπεξέλθουν έξω. να μην έχουνε:: [.h] την^
5 Ερ/τρια: [M:;]
6 B: μπροφορά που έχουν ως συνήθω:ς οι τσιγγάνοι, >τη σπαστή την^
7 μπροφορά,< δεν ήθελα αυτό το πράγμα στα [παιδιά μου.]
(παραλείπονται συνεισφορές)
8 B: Απ' τα κορίτσια μου τώρα άρχισα και ακούω, που βγαίνουν έξω, (0.6)
9 και >συναναστρέφονται με τα κορίτσια< και μιλάνε τα κορίτσια
10 τσιγγάνικα, (0.7) άρχισαν κι αυτά να τα μιλάνε. αλλά όχι <πάρα πολύ.>
11 (0.7)
12 B: Δυο τρεις κουβέντες θα τις ακούσω που μιλάνε με τις φίλες [τους.]
13 Ερ/τρια: [A.]
14 B: Ή αν θέλουν να με πειράξουν, (0.6) ε: θα μου μιλήσουν (0.6)
15 >τσιγγάνικα. το βλέπουν ως< παιχνί:δι.

Η προτίμηση για τη χρήση της ρομανί συνδέεται συχνά με την πολιτισμική ταυτότητα των ομιλητριών, όπως φαίνεται στα αποσπάσματα (4)-(5).

(4)

- 1 Ερ/τρια: Μιλάς τη ρομανί γενικά?
2 Δ: Ναι.: τη μιλάω.
3 (.)
4 Ερ/τρια: Ε: μιλάς πιο πολύ: στο σπίτι? ή και έξω?
5 (.)
6 Δ: Ε: άμα:: βρεθώ με: δικούς μου ανθρώπους, με Ρομά, θα μιλήσω: τη:ν
7 ρομανί τη γλώσσα. άμα είμαι έξω με: Έλληνες, .h την ελληνική.

Στο απόσπασμα (4) η ομιλήτρια Δ θεωρεί καθοριστική για την επιλογή της γλώσσας την ταυτότητα του συνομιλούντος ατόμου (αρ. 6-7) και χρησιμοποιεί τις κατηγορίες μέλους (Sacks 1972a, 1972b) *Ρομά* και *Έλληνες*, για να κατηγοριοποιήσει τα συνομιλούντα άτομα με βάση την πολιτισμική τους προέλευση. Προσδιορίζει τους Ρομά ως *δικούς μου ανθρώπους* και με την κτητική αντωνυμία *α'* πληθυντικού αριθμού εισάγει τη διάκριση ανάμεσα στη Ρομά συλλογικότητα ('εμείς') στην οποία ανήκει και την πλειονοτική ομάδα ('άλλοι').

Αντίστοιχα, στο απόσπασμα (5) η Α δηλώνει ότι δεν αποθαρρύνει τα παιδιά της από τη χρήση της ρομανί και συνδέει τη χρήση της γλώσσας με την πολιτισμική της ταυτότητα μέσω της ρητορικής ερώτησης *Ρομά δεν είμαστε?* (αρ. 6). Χρησιμοποιεί *α'* πληθυντικό πρόσωπο (*είμαστε*) για συλλογική αυτοαναφορά και την κατηγορία μέλους *Ρομά* για να προσδιορίσει τη συλλογικότητα στην οποία ανήκει αυτή και τα παιδιά της.

(5)

- 1 Ερ/τρια: Ε:: (0.6) στα παιδιά σου όμως τη μαθαίνεις τη ρομανί. τους μιλάς ρε
 2 παιδί μου.
 3 Α: Ε ναι.
 4 Ερ/τρια: .h Δε θα τους το απαγορεύσεις να μι[λά:]νε:.
 5 Α: [Όχι.]
 6 (.)
 7 Α: Ρομά δεν είμαστε?
 8 (0.7)

Η χρήση της ελληνικής στο σπίτι μπορεί να συνδέεται με την ηγεμονία και το εμφανές γόητρο της ελληνικής. Στο απόσπασμα (6) η ομιλήτρια Ε εξηγεί ότι χρησιμοποιεί την ελληνική παράλληλα με τη ρομανί στο σπίτι, γιατί η ελληνική είναι η γλώσσα της τυπικής εκπαίδευσης και ήξερε ότι αυτό θα διευκολύνει τα παιδιά της (αρ. 3-4). Ωστόσο, κατασκευάζει ταυτόχρονα τη ρομανί ως γλώσσα κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές εντός της οικογένειας (αρ. 4-5).

(6)

- 1 Ερ/τρια: Το πρώτο που θέλω να σε ρωτήσω si ama orbisares romanes.
 ((είναι άμα μιλάς ρομανές))
 2 Ε: Ναι, μιλάω τη γλώσσα μου, την μιλάω και με τα παιδιά μου, απο μικρή
 3 ηλικία:, συγχρόνως και τα ελληνικά, γιατί ήξερα ότι κάποια στιγμή (.) θα
 4 πάνε σχολείο, (.) ε: θέλω να μιλάνε τη γλώσσα τους, και τα εγγόνια μου,
 5 (.) ε: να μην σταματήσει αυτό.

Στο απόσπασμα (7) η Β απαντά στην ερώτηση της ερευνήτριας για το αν της αρέσει που μιλάει ρομανές. Εξηγεί ότι η προτίμησή της για τη χρήση της ελληνικής οφείλεται στο γεγονός ότι η ρομανί δεν θα ωφελήσει τα παιδιά της στο σχολείο ή στην κοινωνική τους ζωή. Μέσω της διατύπωσης *η γλώσσα μου δεν προσφέρει κάτι στα παιδιά μου* κατασκευάζει τη μειονοτική γλώσσα ως ανεπαρκή πηγή που δεν μπορεί να ικανοποιήσει την ανάγκη για κοινωνική ανέλιξη (βλ. και τον ισχυρισμό της στο απόσπασμα 3, αρ. 2-4, *προσπαθήσαμε (.) να πάρουμε ως βάση την ελληνική: γλώσσα, για να τους- για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν έξω.*) και έτσι

δείχνει ότι ερμηνεύει την ελληνική γλώσσα ως συμβολικό κεφάλαιο/πηγή κέρδους.

(7)

- 1 B: Δεν θα πω αν μ' αρέσει ή όχι., θα πω: ότι: μες στο σπίτι μου μιλάω πιο
2 πολύ τα ελληνικά, γιατί: αυτή την ώρα η γλώσσα μου δεν προσφέρει
3 κάτι στα παιδιά μου. στο σχολείο, (.) ή και στην κοινωνική τους ζωή. τα
4 παιδιά μου <δεν τα μιλάνε,> (.) και: οπότε μες στο σπίτι μιλάμε
5 ελληνικά.

Στην πορεία της συνέντευξης παρατηρείται ασυνέχεια ανάμεσα σε αυτή τη δήλωση και τη συναισθηματική τοποθέτηση της Β απέναντι στη μειονοτική γλώσσα. Ενώ η Β ενθαρρύνει τα παιδιά της να εγκαταλείψουν τη ρομανί για χάρη της κυρίαρχης ελληνικής, η μειονοτική γλώσσα συνεχίζει να έχει συναισθηματική αξία για εκείνη (βλ. Oakes 2010), όπως φαίνεται στο απόσπασμα (8).

(8)

- 1 Ερ/τρια: Αλλά γενικά είσαι υπέρ του να ξέρουν τη ρομα[νί] και να τη μιλάνε?
2 B: [Ναι.]
3 B: Ναι ναι. >θέλω να τη ξέρουν.< είναι η μητρική τους γλώσσα. επιβάλλεται
4 να την ξέρουνε.

Στην ερώτηση της ερευνήτριας αν επιθυμεί τα παιδιά της να ξέρουν και να μιλάνε τη ρομανί απαντά καταφατικά και emphaticά (αρ. 3, Ναι ναι. >θέλω να τη ξέρουν.<). Στη συνέχεια εξηγεί ότι είναι η μητρική τους γλώσσα και περιγράφει τη γνώση της γλώσσας ως αναγκαιότητα (αρ. 3-4, επιβάλλεται να την ξέρουνε).

4.2 Στιγματισμός της ρομανί: Στερεότυπα και προκαταλήψεις

Από τις απαντήσεις των ομιλητριών προκύπτει η προτίμησή τους για τη χρήση της ελληνικής στη δημόσια σφαίρα και της ρομανί στην ιδιωτική σφαίρα, όπως συμβαίνει σε διάφορες μειονοτικές ομάδες γενικά (βλ. Pauwels 2016: 90-93). Όλες οι ομιλήτριες δηλώνουν ότι γενικά δεν προτιμούν τη χρήση της ρομανί σε δημόσιους χώρους προκειμένου να αποφύγουν τον ρατσισμό και τις αρνητικές συμπεριφορές που συνδέονται με τις προκαταλήψεις απέναντι στους/τις Ρομά. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα.

(9)

- 1 Ερ/τρια: Ε:: πώς νιώθεις όταν μιλάς ρομανές?
2 (1.0)
3 Ερ/τρια: Σ' αρέσει? δε σ' αρέσει?=
4 A: =Μ' αρέσει να σου πω την αλήθεια αλλά μερικές φορές εντάξει.
5 κομπλέρνω κιόλας.
6 (.)
7 Ερ/τρια: Γιατί αυτό?
8 A: Όταν θα είμαι έτσι έξω:, >δε θέλω να πω< ότι:: μιλάω ρομανές.
(η ερ/τρια σταματά τη μαγνητοφώνηση γιατί μπαίνει πελάτης)
9 Ερ/τρια: Οπότε: νιώθεις λίγο:: κομπλεξικά όταν είσαι έξω? [(.....)]
10 A: [Ρατσισμό νιώθω]

- 11 πιο πολύ.
(*παραλείπονται αράδες*)
- 12 Ερ/τρια: .η σου έχει τύχει καμιά φορά: να πεις (0.8) ε::: (.) είτε στα παιδιά,
13 είτε με- με φίλους αν είσαι έξω
14 te rhenes na orbisaren akana romanes, γιατί ka akhiaren- amen.⁸
(*να πεις μην μιλάτε τώρα ρομανές, γιατί θα μας καταλάβουν.*)
- 15 A: Va.
(*Ναι.*)
- 16 (.)
- 17 A: Ναι. (...)
- 18 Ερ/τρια: (...)
- 19 A: Πολλές φορές το είπαμε αυτό.
20 (.)
21 A: Πολλές φορές όμως.
22 (0.6)
- 23 A: Na orbisaren romanes, ka akhiaren- amen.
(*Μη μιλάτε ρομανές, θα μας καταλάβουν*))
- 24 Na ceren gadal, na ceren godal.
(*Μη κάνετε έτσι, μη κάνετε αλλιώς*)).
- 25 >Απλά μιλάμε ελληνικά για να μη μας καταλάβουνε.<
(*παραλείπονται αράδες*)
- 26 A: >Μερικές φορές όμως< για να μη νιώθουν
27 e tshae beti, (.) phenaf (1.0) [lenge.]
(*για να μην νιώθουν τα παιδιά άσχημα, τους λέω*)
- 28 Ερ/τρια: [na orbi]saren.
(*Μη μιλάτε.*)
- 29 A: Va.
(*Ναι.*)
(*παραλείπονται αράδες*)
- 30 Ερ/τρια: Ενώ khere orbisaren ro[manes?]
(*στο σπίτι [τα παιδιά] μιλάνε ρομανές;*)
- 31 A: [Ενώ] khere va. sam amaro eafto.
(*Ενώ στο σπίτι ναι. Είμαστε ο εαυτός μας.*)

Η Α αρχικά περιγράφει τη χρήση της ρομανί ως πηγή απόλαυσης για εκείνη, εκφέροντας το ρήμα *αρέσει* με έμφαση (αρ. 4, *Μ' αρέσει να σου πω την αλήθεια*), αλλά στη συνέχεια δηλώνει ότι η χρήση της γλώσσας μπορεί να γίνει πηγή ανασφάλειας και ντροπής (αρ. 4-5, *αλλά μερικές φορές εντάξει. κομπλέρνω κιόλας*). Εξηγεί ότι όταν βρίσκεται σε δημόσιο χώρο αποφεύγει τη χρήση της ρομανί (αρ. 8, *Όταν θα είμαι έτσι έξω;*, >δε θέλω να πω< ότι:: μιλάω ρομανές.) λόγω του ρατσισμού που αισθάνεται (αρ. 10-11, *Ρατσισμό νιώθω πιο πολύ*). Αναφέρει ότι η ίδια έχει αποτρέψει τα παιδιά της από τη χρήση της ρομανί δημόσια (αρ. 15, 19, 21, 23-25), για να τα προστατέψει συναισθηματικά (αρ. 26-27). Περιγράφει την ελληνική ως έναν κώδικα που την βοηθά να κρατήσει μυστική τη Ρομά ταυτότητα, τη δική της και των παιδιών της, εισάγοντας μία αντίθεση ανάμεσα στη Ρομά

⁸ Η εναλλαγή από την ελληνική στη ρομανί είναι μια πρακτική που χρησιμοποιεί η ερευνήτρια συχνά στις συνεντεύξεις για να αυξήσει την εγγύτητα ανάμεσα στην ίδια και τη συνεντευξιαζόμενη.

συλλογικότητα ('εμείς') και την κυρίαρχη πλειονοτική ομάδα ('άλλοι') μέσω της χρήσης α' και γ' πληθυντικού προσώπου (αρ. 25, >Απλά μιλάμε ελληνικά για να μη μας καταλάβουνε.<). Αυτή η λειτουργία της ελληνικής αναδεικνύεται στην αξιολόγηση της Α στην αρ. 31 *Ενώ khere va. sam amaro eafto*. ('Ενώ στο σπίτι ναί. είμαστε ο εαυτός μας').

Ο ρατσισμός είναι η αιτία αποφυγής της δημόσιας χρήσης της ρομανί και για την ομιλήτρια Γ στο απόσπασμα (10).

(10)

- 1 Ερ/τρια: Έξω στο δρόμο νιώθεις άνετα να μιλήσεις ρομανές? αν είσαι με φίλους?
 2 ή με:: με την οικογένειά σου?
 3 (.)
 4 Γ: Όχι.
 5 (0.6)
 6 Ερ/τρια: Ε: γιατί συμβαίνει αυτό?
 7 (.)
 8 Γ: Ε:: από τον λόγο του: ρατσισμού. να μη:ν (0.8) καταλάβουν ότι είμαστε τσιγγάνοι, (0.6) γιατί:: (1.1) μερικές φορές δε θέλω να δείξω
 9 ότι είμαι τσιγγάνα.
 10 ((*παραλείπονται αράδες*))
 11 Ερ/τρια: Έχεις απαγορεύσει ποτέ σε κάποιον φίλο σου ή σε κάποιον συγγενή
 12 ή ακόμα και στα παιδιά σου να μιλήσει ρομανές? για παράδειγμα
 13 *te rhenes akana sam anvri, na orbisaren romanes*.
 ((να πεις τώρα είμαστε έξω, μη μιλάτε Ρομανές)).
 14 Γ: Ναι, μου έχει τύχει. (.) στα παιδιά, ή έτσι με φίλες να πω, (.)
 15 μη μιλάτε ρομανές, (.) μη μα:ς (.) πουν γύφτους.
 16 Ερ/τρια: Ναι.

Η Γ απαντά στην ερώτηση της ερευνήτριας ότι δε νιώθει άνετα να μιλήσει ρομανές με φίλους ή με την οικογένειά της σε δημόσιο χώρο (αρ. 4) και εξηγεί ότι αυτό συμβαίνει λόγω του ρατσισμού (αρ. 8). Περιγράφει έμμεσα την ελληνική ως κώδικα απόκρυψης της πολιτισμικής της ταυτότητας, εισάγοντας το δίπολο 'εμείς/άλλοι' μέσω του α' και γ' πληθυντικού προσώπου (*είμαστε, καταλάβουν*) και προσδιορίζοντας την τσιγγάνικη ταυτότητά της μέσω της συλλογικής αυτοαναφοράς και της κατηγορίας μέλους *τσιγγάνοι* (αρ. 8-9, *να μη:ν (0.8) καταλάβουν ότι είμαστε τσιγγάνοι*). Η αποφυγή της δημόσιας χρήσης της ρομανί είναι για την ομιλήτρια μια συνειδητή επιλογή (αρ. 9-10, *δε θέλω να δείξω ότι είμαι τσιγγάνα.*), καθώς η παρουσία της γλώσσας ενεργοποιεί προκαταλήψεις που μπορεί να οδηγήσουν σε λεκτική επίθεση (αρ. 14-15, *να πω, (.) μη μιλάτε ρομανές, (.) μη μα:ς (.) πουν γύφτους*).

Ο ρατσισμός μπορεί να εκφράζεται και υπόρρητα μέσω του βλέμματος. Όπως υποστηρίζει η Ahmed (2014: 62-81), το βλέμμα (μεταφορικά/συμβολικά) μπορεί να συγκροτήσει το σώμα του άλλου (π.χ. μετανάστη, μη λευκού) ως αντικείμενο φόβου (π.χ. ως ενδεχόμενη απειλή σε δημόσιο χώρο) και να γίνει πολιτικό εργαλείο ελέγχου. Όπως εξηγεί η Δ στο απόσπασμα (11), ο λόγος που αποφεύγει να μιλήσει ρομανές εκτός Δενδροποτάμου και εκτός σπιτιού είναι γιατί οι άλλοι μπορεί να

κοιτάζουν αυτήν και την οικογένειά της με τρόπο περίεργο, μη κανονικό (αρ. 5, *γιατί συνήθως μας βλέπουν κάπως*) και αυτό πυροδοτεί δυσάρεστα συναισθήματα (αρ. 5-6).

(11)

- 1 Ερ/τρια: Έτυχαν φορές που να βρίσκεσαι: εκτός Δενδροποτάμου ή εκτός
2 σπιτιού και να: ντραπείς να μιλήσεις ρομανές?
3 Δ: Ε ναι. ναι. ναι. μου έτυχε. ναι.
4 Ερ/τρια: Ε: γιατί αυτό?
5 Δ: .h Ε: γιατί συνήθως μας βλέπουν κάπως. και: δε θέλω:: να
6 <αισθανθώ> εγώ κι η οικογένειά μου άσχημα.

Οι ομιλήτριες δηλώνουν ότι έχουν δεχτεί πίεση από άλλα μέλη της οικογένειας να μη μιλάνε ρομανές δημόσια, όπως βλέπουμε στα επόμενα αποσπάσματα.

(12)

- 1 Δ: Εμένα η κόρη μου όταν βγαίνουμε έξω:, (.) ε: και όταν μιλάω
2 τσιγγάνικα:, ε μου λέει μαμά:: μη μιλάς τσιγγάνικα. αυτό.
3 (.)
4 Δ: Έχει θέμα. Δε θέλει. [θέλει]
5 Ερ/τρια: [Πώς] το εξηγείς αυτό? Γιατί το κάνει αυτό το παιδί?
6 Δ: Ε:: δε ξέρω. μάλλον όλο αυτό:: τς, ε: γενικά έξω βιώνουμε ρατσισμό, και
7 μάλλον απ' αυτό. δε θέλει. να μην μας κοιτάνε κάπως.

Στο απόσπασμα (12) η Δ μεταφέρει το αίτημα της κόρης της προς την ίδια να μη μιλάει τσιγγάνικα εκτός σπιτιού (αρ. 2, *μου λέει μαμά:: μη μιλάς τσιγγάνικα*) και εξηγεί ότι αυτό οφείλεται στον ρατσισμό που εκφράζεται μέσω του βλέμματος (αρ. 6-7, *γενικά έξω βιώνουμε ρατσισμό, δε θέλει. να μην μας κοιτάνε κάπως*).

(13)

- 1 Β: Ε: το έχει κάνει ο άντρας μου αυτό το πράγμα. σ' ένα πανηγύρι. (0.6) που
2 ήμασταν, (1.1) του μιλάω εγώ τσιγγάνικα, και μου λέει, όπα. (.) <είμαστε
3 έξω,> (.) δεν θα μιλάς τσιγγάνικα, γιατί εγώ ποτέ στη ζωή μου >δεν έχω
4 μιλήσει.<γιατί κι αυτός δεν τα μιλάει τα τσιγγάνικα.
(*παραλείπονται αράδες*)
5 Β: >Λέει< ποτέ δεν κατάλαβαν (.) ότι είμαι τσιγγάνος. (1.9) <δεν τα μιλάω,>
6 δεν θα μου μιλάς τσιγγάνικα στη δουλειά.

Στο απόσπασμα (13) η Β εξιστορεί ένα περιστατικό που συνέβη σε ένα πανηγύρι όπου δούλευε ο σύζυγός της. Η Β του απευθύνθηκε στη ρομανί και αυτός της απαγόρευσε να μιλάει τη γλώσσα δημόσια (αρ. 3, *<είμαστε έξω,> (.) δεν θα μιλάς τσιγγάνικα*). Στη συνέχεια αποκάλυψε ότι ο ίδιος ποτέ δε χρησιμοποίησε στη δουλειά του τη ρομανί, επιδιώκοντας να κρατήσει την ταυτότητά του μυστική για να αποφύγει τον κοινωνικό στιγματισμό (αρ. 5, *ποτέ δεν κατάλαβαν (.) ότι είμαι τσιγγάνος*).

4.3 Θετικές στάσεις γύρω από τη διατήρηση της ρομανί

Παρά τον κοινωνικό στιγματισμό της Ρομά κοινότητας και κατ' επέκταση της γλώσσας των μελών της, οι ομιλήτριες εκφράζουν θετική στάση απέναντι στη διατήρηση της μειονοτικής γλώσσας. Μια τέτοια στάση παρατηρούμε στο απόσπασμα (14).

(14)

- 1 Ερ/τρια: Σ' αρέσει που τα παιδιά μιλάνε ρομα[νέ:ς.]
 2 Α: [Μα ναι.] και είμαι: (.) μ' αρέσει
 3 και που γω που είμαι Ρομνί.
 4 (1.4)
 5 Α: Μ'ΑΡΕΣΕΙ. να.
 ((Ναι.))
 6 (0.7)
 7 Α: Δεν α:ντιλέω.
 8 (.)
 9 Α: Και όποιος με ρωτήσει gadzo da te avel ka phenaf va sem romni.
 ((και γκατζό να είναι, θα πω ναι είμαι Ρομνί.))
 10 Ερ/τρια: Μ.=
 11 Α: Δεν έχω πρόβλημα. ούτε latzaf me mange.
 ((ούτε ντρέπομαι εγώ για τον εαυτό μου)).
 12 Ερ/τρια: Να.
 ((Ναι.))

Η Α αξιολογεί θετικά τη χρήση της ρομανί από τα παιδιά της (αρ. 2) και συνδέει την απόλαυση που απορρέει από τη χρήση της γλώσσας με τη θετική στάση απέναντι στην τσιγγάνικη ταυτότητά της (αρ. 2-3, μ' αρέσει και που γω που είμαι Ρομνί). Επαναλαμβάνει τη θετική αξιολόγηση με έμφαση (αρ. 5) και κατασκευάζει την ταυτότητά της ως αιτία υπερηφάνιας και όχι ντροπής, εκφράζοντας το θάρρος να τη δηλώσει ρητά στην έξω-ομάδα/στους γκατζέ από τους οποίους συνήθως οι Ρομά κρατούν μυστική την ταυτότητά τους (αρ. 9, *Και όποιος με ρωτήσει gadzo da te avel ka phenaf va sem romni*. 'και γκατζό να είναι, θα πω ναι είμαι Ρομνί.', αρ. 11, *Δεν έχω πρόβλημα. ούτε latzaf me mange*. 'ούτε ντρέπομαι εγώ για τον εαυτό μου').

Στο απόσπασμα (15) στην ερώτηση της ερευνήτριας, αν θα σταματήσει να μιλιέται η ρομανί στο μέλλον, η Α απαντά αρνητικά (αρ. 4, 6) και χαρακτηρίζει τη ρομανί *γλώσσα μας* (αρ. 11), εκφράζοντας τη θετική συναισθηματική της τοποθέτηση απέναντι στη ρομανί μέσω της κτητικής αντωνυμίας *α' πληθυντικού μας*.

(15)

- 1 Ερ/τρια: Πιστεύεις ότι: κάποια στιγμή: θα χαθεί η ρομανί? θα σταματήσει να μιλιέται?
 2 μιλιέται?
 3 (.)
 4 Α: Ε όχι. δε πιστεύω να χαθεί.
 5 (.)
 6 Α: Δε νομίζω.
 7 Ερ/τρια: Γιατί τη μιλάς κι εσύ με τα παιδιά σου, οι νέοι γονείς τη μιλάνε
 8 με τα παιδιά τους.

- 9 Α: Αυτό. δε νομίζω να χαθεί.
 10 (.)
 11 Α: Η γλώσσα μας. και γιατί? δεν βρίσκω λόγο να χαθεί.

Αντίστοιχα, η Δ στο απόσπασμα (16) υποστηρίζει ότι η ρομανί δε θα σταματήσει να μιλιέται (αρ. 2) και εξηγεί ότι είναι η μητρική γλώσσα της κοινότητας και τα μέλη της δε μπορούν να την απαρνηθούν (αρ. 3). Μέσω της χρήσης α' πληθυντικού (*μας, δεν μπορούμε, απαρνηθούμε*) αναφέρεται στον εαυτό της ως μέλος της συλλογικότητας Ρομά και προσδιορίζει τη γλώσσα ως ένα αγαθό που ανήκει στην κοινότητα και τα μέλη της δε μπορούν να το εγκαταλείψουν.

(16)

- 1 Ερ/τρια: Ε πιστεύεις ότι κάποια στιγμή θα σταματήσει να μιλιέται η ρομανί?
 2 Δ: Ε όχι. νομίζω πως όχι. ((γελάει)) είναι η μητρική μας γλώσσα και δεν
 ((γελαστά.....))
 3 μπορούμε να την απαρνηθούμε.

Σε ορισμένες απαντήσεις αποτυπώνεται η ασυμβατότητα ανάμεσα στον θετικό προσανατολισμό προς τη ρομανί και τις κοινωνικές πιέσεις. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα (17).

(17)

- 1 Γ: Όχι.
 2 (0.9)
 3 Γ: Δε νομίζω. .h ειδικά στους πιο παλιούς. .h στα:- στη νέα γενιά, ναι. θα
 4 χαθεί.
 5 (.)
 6 Γ: Το πιστεύω πάρα πολύ, γιατί βλέπω παιδάκια .h ↑ρομανέ:, δικά μας
 7 παιδάκια, .h που: δε μιλάνε καθόλου τσιγγάνικα. >δηλαδή< (.)
 8 πεντάχρονα εφτάχρονα, .h που μόνο ελληνικά.
 9 (0.9)
 10 Γ: >Κι όταν παίρνουν να πουν< μια: κουβέντα στα: τσιγγάνικα γελάμε, γιατί
 11 το λένε: τς, το λένε σπαστά.
 12 (.)
 13 Γ: Όπως (.) ε- Έλληνες να μιλάνε τσιγγάνικα.] αυτό εμένα μου αρέσει
 14 Ερ/τρια: [Ναι ναι ναι.]
 15 Γ: όμως. ένα μικρό παιδάκι να μιλάει .h την ελληνική γλώσσα. >βέβαια<
 16 ποτέ δε θα ξεχάσει τη δικιά μας, θα τη ξέ:ρει, (0.5) ↑απλά: (1.8) μου
 17 αρέσει (.) να ακούω τα μικρά μας τα παιδάκια να μιλάνε ελληνικά.

Σε προηγούμενη συνεισφορά της η Γ δήλωσε ότι η χρήση της ρομανί αποτελεί πηγή απόλαυσης για την ίδια (*Μ' αρέσει όταν μιλάω:: τη γλώσσα μου*). Στην ερώτηση της ερευνήτριας αν θα σταματήσει να μιλιέται η ρομανί, η Γ απαντά αρνητικά στην αρχή (αρ. 1, 3) και στη συνέχεια εισάγει την παράμετρο των διαφορετικών γενεών, δηλαδή ισχυρίζεται ότι στην παλιά γενιά η γλώσσα θα διατηρηθεί ενώ στη νέα γενιά θα χαθεί (αρ. 3). Παρατηρεί ότι τα παιδιά έχουν μειωμένη ικανότητα παραγωγής της γλώσσας (αρ. 5-7), γεγονός που σχολιάζεται χιουμοριστικά από τα μεγαλύτερα

σε ηλικία μέλη της κοινότητας (αρ. 9-10), και αξιολογεί θετικά τη χρήση της ελληνικής από τα παιδιά της κοινότητας (αρ. 12, 14-16, *μου αρέσει (.) να ακούω τα μικρά μας τα παιδάκια να μιλάνε ελληνικά.*)

Η σχέση των διαφορετικών γενεών με τη ρομανί είναι η αιτία που η γλώσσα κινδυνεύει με υποχώρηση σύμφωνα με την ομιλήτρια Β. Στο απόσπασμα (18) η Β αποδίδει τη γλωσσική μετατόπιση στην κοινωνική αλλαγή (αρ. 1, *γιατί: η γενιά εξελίσσεται.*) και στην έλλειψη γοήτρου της γλώσσας (αρ. 2, *δεν προσφέρει κάτι η γλώσσα μας κάπου. / αρ. 3, είναι η μητρική μας αλλά δεν μας προσφέρει κάτι.*)

(18)

- 1 Β: Πιστεύω ότι θα σταματήσει κάποια στιγμή. γιατί: η γενιά εξελίσσεται.
 2 >βλέπουμε ότι< (0.7) δεν προσφέρει κάτι η γλώσσα μας κάπου. ναι. για μας.
 3 είναι η μητρική μας αλλά δεν μας προσφέρει κάτι.

Όπως υποστηρίζουν δύο ομιλήτριες, η γλωσσική μετατόπιση μπορεί να αποτραπεί μέσω της ατομικής δράσης και των επιλογών που θα κάνουν τα μέλη της κοινότητας.

(19)

- 1 Ερ/τρια: Πιστεύεις ότι υπάρχει κάποιος τρόπος για να:: (0.7) για να διασωθεί
 2 ας πούμε? για να συνε[χιστεί?]
 3 Β: [Ναι:] νομίζω ότι ο τρόπος εξαρτιέται από μας
 4 τους ίδιους. το πώς θα το δώσουμε στα παιδιά μας.
 5 Ερ/τρια: Μ:.
 6 (0.6)
 7 Β: Απο κει νομίζω εξαρτιέται όλο. >ότι αν τους πεις< ξέρεις κάτι? ναι.
 8 >μιλάμε ελληνικά, ζούμε στην Ελλάδα,< είμαστε Έλληνες αλλά
 9 είμαστε Έλληνες Ρομά.
 10 (.)

Στο απόσπασμα (19) η Β υποστηρίζει ότι η γλωσσική διατήρηση εξαρτάται από το αν τα μέλη της κοινότητας θα συνεχίσουν να χρησιμοποιούν τη ρομανί (αρ. 3-4) και από την αναγνώριση και διατήρηση της διττής πολιτισμικής τους ταυτότητας (αρ. 7-8, *είμαστε Έλληνες αλλά είμαστε Έλληνες Ρομά*).

(20)

- 1 Ερ/τρια: Εσύ πιστεύεις >ας πούμε< ότι κάποια στιγμή θα σταματήσει η ρομανί
 2 να μιλιέται? ή θα χαθεί?
 3 Ε: Αυτό εξαρτάται απο μας, (.) απ' τους ίδιους, αν κι εγώ δε θα το κάνω,
 4 γιατί θέλω να προχωρήσει. δηλαδή: αυτό. και στα εγγόνια μου, και
 5 στα δισέγγονα μου, ε: όχι. δε πιστεύω να σταματήσει.

Τέλος, στο απόσπασμα (20) η ομιλήτρια Ε τονίζει τον ρόλο της ατομικής βούλησης και ελεύθερης επιλογής στη διαδικασία της γλωσσικής διατήρησης ή μετατόπισης (αρ. 3) και περιγράφει τον ενεργό ρόλο που παίζει η ίδια στη διατήρηση της παράδοσης και της γλώσσας εντός της οικογένειας (αρ. 4-5).

5. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι οι ομιλήτριες της αρλί έχουν θετική στάση απέναντι στη χρήση της μειονοτικής γλωσσικής ποικιλίας, την οποία συνδέουν με την αλληλεγγύη και την ενδοκοινωνική αναγνώριση ως ισότιμα μέλη της τσιγγάνικης κοινότητας. Επίσης, εκφράζουν θετικές αξιολογήσεις για τη χρήση της ελληνικής, την οποία θεωρούν γλώσσα με αυξημένο γόητρο. Καταγράφονται ασυνέχειες ανάμεσα στον συναισθηματικό και γνωσιακό άξονα των γλωσσικών στάσεων, καθώς κάποιες ομιλήτριες μπορεί να εκφράζουν θετική συναισθηματική στάση απέναντι στη ρομανί, αλλά ταυτόχρονα προκρίνουν τη χρήση της ελληνικής από τα παιδιά τους. Οι ομιλήτριες έχουν επίγνωση του στίγματος που φέρει η Ρομά κοινότητα και προσαρμόζουν τη γλωσσική τους συμπεριφορά ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση, προτιμώντας τη χρήση της ελληνικής σε δημόσιο χώρο για την απόκρυψη της πολιτισμικής τους προέλευσης. Επιβεβαιώνουν δηλαδή ότι η ρομανί βρίσκεται σε θέση άνισης διπλογλωσσίας με την ελληνική, η οποία ως γλώσσα της κυρίαρχης ομάδας φέρει μεγαλύτερη εξουσία και γόητρο.

Στις αφηγήσεις για τον ρατσισμό που έχουν βιώσει αναδεικνύεται ο ρόλος που παίζει η γλώσσα στη συναγωγή κοινωνικών πληροφοριών γύρω από το άτομο που χρησιμοποιεί τη γλώσσα. Παρά τις κοινωνικές προκαταλήψεις που αντιμετωπίζουν, οι ομιλήτριες δε φαίνεται να έχουν εσωτερικεύσει μια αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους και δηλώνουν περήφανες που είναι τσιγγάνες. Με βάση τα παραπάνω θα λέγαμε ότι στο συγκεκριμένο δείγμα ομιλητριών στην κοινότητα Αρλί καταγράφονται τάσεις τόσο γλωσσικής διατήρησης όσο και γλωσσικής μετατόπισης. Οι τάσεις αυτές αφορούν το συγκεκριμένο δείγμα και δεν μπορούν να γενικευθούν σε όλη την κοινότητα.

Πρέπει να τονίσουμε ότι οι συνεντεύξεις μας επιτρέπουν να εκμαιεύσουμε άμεσα πληροφορίες για το τι πιστεύουν και αισθάνονται οι ομιλήτριες για τη γλώσσα τους, ωστόσο αυτό μπορεί να μην ανταποκρίνεται πάντα στην πραγματική γλωσσική και κοινωνική τους συμπεριφορά. Στο μέλλον η διερεύνηση των γλωσσικών στάσεων σε μεγαλύτερο δείγμα ομιλητριών και ομιλητών σε συνδυασμό με την εθνογραφική παρατήρηση μπορεί να μας οδηγήσει σε ασφαλέστερα συμπεράσματα σχετικά με την πιθανότητα γλωσσικής μετατόπισης στην κοινότητα Αρλία. Θεωρούμε ότι παρά τους περιορισμούς της η παρούσα μελέτη ρίχνει φως στην γλωσσική και πολιτισμική ποικιλότητα στον ελλαδικό χώρο και στις σχέσεις κοινωνικής ασυμμετρίας και ιεραρχίας ανάμεσα στην πλειονοτική και μειονοτική ομάδα από τη σκοπιά των ατόμων που ανήκουν στη δεύτερη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ιωαννίδου, Ε. 2022. "Στάσεις απέναντι στη γλώσσα." Στο Δ. Γούτσος & Σ. Μπέλλα (επιμ.), *Κοινωνιογλωσσολογία*. Αθήνα: Gutenberg, 462-481.
- Καλπαζίδου, Γ. 2022. *Ελληνο-ρομανές προφορική εναλλαγή κωδίκων*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Καλπαζίδου, Γ. 2024. "Ελληνορομανές προφορική εναλλαγή κωδίκων." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 43: 221-232.
- Κοκκώνη, Ν. 2017. *Διερεύνηση γλωσσικών στάσεων προς την Ελληνική και τη Ρομανί από πληθυσμούς Ρομά της Πάτρας, Αντιρρίου και Αγρινίου και εκπαιδευτικές*

- προεκτάσεις. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Παναγιωτίδου, Χ. Ι. 2014. *Αφηγήσεις γυναικών από την κοινότητα των Ρομά γύρω από ζητήματα γλώσσας, ταυτότητας, ένταξης*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σελλά-Μάζη, Ε. (2016). "Η διγλωσσία στην Ελλάδα." Στο Ε. Σκούρτου, Β. Κούρτη-Καζούλλη, Ε. Σελλά-Μάζη, Α. Χατζηδάκη, Α. Ανδρούσου, Α. Ρεβυθιάδου, & Π. Τσοκαλίδου, *Διγλωσσία & διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/6345>
- Σεχίδου, Ε. 2003. "Μείξη κωδίκων ή δανεισμός; Ελληνικές λεξικές μονάδες στη ρομανί." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23: 171-182.
- Σεχίδου, Ε. 2005. *Μελέτη μιας βαλκανικής διαλέκτου της ρομανί και των επαφών της με την ελληνική: Η διάλεκτος του Αγίου Αθανασίου Σερρών*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Τσοκαλίδου, Ρ. 2006. "Εναλλαγή κωδίκων και φύλο. Η ελληνοαυστραλιανή περίπτωση." Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα, Γένος, Φύλο*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 203-214.
- Φακιολά, Μ. 2010. *Κοινωνικές σχέσεις και ταυτότητες στην κοινότητα Ρομά της Αγίας Βαρβάρας*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Χατζησαββίδης, Σ. 1995. "Ελληνική-ρομανές (τσιγγάνικα): Μερικές περιπτώσεις αμοιβαίου δανεισμού." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 15: 585-596.

Ξενόγλωσση

- Adamou, E. 2010. "Bilingual speech and language ecology in Greek Thrace: Romani and Pomak in contact with Turkish." *Language in Society* 3(9): 147-171.
- Ahmed, S. 2014. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press.
- Appel, R. & Muysken, P. 1987. *Language Contact and Bilingualism*. London: Edward Arnold.
- Bourhis, R. Y. & Maass, A. 2005. "Linguistic prejudice and stereotypes." Στο U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier & P. Trudgill (επιμ.), *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*. Vol. 2. Berlin: de Gruyter, 1587-1601.
- Braun, V. & Clarke, V. 2006. "Using thematic analysis in psychology." *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77-101.
- Cavanaugh, J. R. 2006. "Little women and vital champions: Gendered language shift in a Northern Italian Town." *Journal of Linguistic Anthropology* 16: 194-210.
- Clyne, M. & Kipp, S. 1997. "Trends and changes in home language use and shift in Australia, 1986-1996." *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 18(6): 451-473.
- Dailey-O'Cain, J. & Liebscher, G. 2011. "Language attitudes, migrant identities and space." *International Journal of the Sociology of Language* 212: 91-133.
- Daskalaki, I. 2018. *Gypsies, Childhood and Education in Greece: An Anthropological Study*. Lambert Academic Publishing.
- Dragojevic, M., Berglund, C., & Blauvelt, T. K. 2018. "Figuring out who's who: The role of social categorization in the language attitudes process." *Journal of Language and Social Psychology* 37(1): 28-50.

- Dragojevic, M., Fasoli, F., Cramer, J., & Rakić, T. 2021. "Toward a century of language attitudes research: Looking back and moving forward." *Journal of Language and Social Psychology* 40(1): 60-79.
- Echeverria, B. 2003. "Schooling, language, and ethnic identity in the Basque autonomous community." *Anthropology & Education Quarterly* 34(4): 351-372.
- Edwards, A. & Fuchs, R. 2018. "A cluster analysis of attitudes to English in Germany and the Netherlands." *World Englishes* 37(4): 653-667.
- Fader, A. 2007. "Reclaiming sacred sparks: Linguistic syncretism and gendered language shift among Hasidic Jews in New York." *Journal of Linguistic Anthropology* 17: 1-22.
- Gal, S. 1978. "Peasant men can't get wives: Language change and sex roles in a bilingual community." *Language in Society* 7(1): 1-16.
- Garrett, P. 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halwachs, D. W. 2011. "Language planning and media: The case of Romani." *Current Issues in Language Planning* 12(3): 381-401.
- Hancock, I. F. 2003. "Language corpus and language politics: The case of the standardization of Romani." Στο F. Daftary & F. Grin (επιμ.), *Nation-building, ethnicity and language politics in transition countries*. Flensburg: European Centre for Minority Issues & Budapest: LGI Books, 267-286.
- Hill, J. 1987. "Women's speech in modern Mexicano." Στο S. U. Philips, S. Steele & C. Tanz (επιμ.), *Language, gender, and sex in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 121-160.
- Holmquist, J. C. 1985. "Social correlates of a linguistic variable: A study in a Spanish village." *Language in Society* 14: 191-203.
- Hornsby, M. 2015. *Revitalizing Minority Languages: New Speakers of Breton, Yiddish and Lemko*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Karatsareas, P. 2022. "Semi-structured interviews." Στο R. Kircher & L. Zipp (επιμ.), *Research methods in language attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press, 99-113.
- Kircher, R. & Zipp, L. 2022. "An introduction to language attitudes research." Στο R. Kircher & L. Zipp (επιμ.), *Research methods in language attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-16.
- Kircher, R., Quirk, E., Brouillard, M., Ahojja, A., Ballinger, S., Polka, L., & Byers-Heinlein, K. 2022. "Quebec-based parents' attitudes towards childhood multilingualism: Evaluative dimensions and potential predictors." *Journal of Language and Social Psychology* 41(5): 527-552.
- Leschber, C. (2024). "Greek Romani." Στο G. K. Giannakis (επιμ.), *Encyclopedia of Greek Language and Linguistics Online*. Brill.
https://doi.org/10.1163/2666-6421_GLLO_SIM_056800
- Liebscher, G. & Dailey-O'Cain, J. 2009. "Language attitudes in interaction." *Journal of Sociolinguistics* 13(2): 195-222.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2009. *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maučec, G. 2013. "Identifying and changing stereotypes between Roma and non-Roma: From theory to practice." *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences* 6(3): 181-202.

- Nichols, P. C. 1983. "Linguistic options and choices for Black women in the rural south." Στο B. Thorne, C. Krameræ & N. Henley (επιμ.), *Language, gender and society*. Rowley, MA: Newbury House, 54-68.
- Oakes, L. 2010. "Lambs to the slaughter? Young Francophones and the role of English in Quebec today." *Multilingua* 29(3-4): 265-288.
- Παραποστολου, Α. 2013. "Roma in Greece: Tough life, segregation and... crimes." greekreporter.com/2013/10/22/roma-in-greece-tough-life-segregation-and-crimes (ανακτήθηκε 04.04.2021).
- Pauwels, A. 2016. *Language Maintenance and Shift*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sachdev, I., Elmufti, N., & Collins, P. 1998. "Oral assessment and accent evaluation: Some British data." Στο R. Agnihotri, A. L. Khanna & I. Sachdev (επιμ.), *Social psychological perspectives on second language learning*. New Delhi: Sage, 187-203.
- Sacks, H. 1972a. "An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology." Στο D. Sudnow (επιμ.), *Studies in social interaction*. New York: Free Press, 31-74.
- Sacks, H. 1972b. "On the analyzability of stories by children." Στο J. J. Gumperz & D. H. Hymes (επιμ.), *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 325-345.
- Sallabank, J. 2013. *Attitudes to Endangered Languages: Identities and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tzitzilis, Ch. 2001. "Mittelgriechische Lehnwörter im Romanes." Στο B. Iglá & T. Stolz (επιμ.), *Was ich noch sagen wollte ... A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday*. Berlin: Walter de Gruyter, 327-340.